

Dostál, Eugen

[Rozbor ornamentiky anglických rukopisů]

In: Dostál, Eugen. *Příspěvky k dějinám českého iluminátorského umění na sklonku XIV. století*. Brno: Filosofická fakulta s podporou Ministerstva školství a národní osvěty, 1928, pp. 9-49

Stable URL (handle):

<https://hdl.handle.net/11222.digilib/126520>

Access Date: 08. 03. 2024

Version: 20220831

Terms of use: Digital Library of the Faculty of Arts, Masaryk University provides access to digitized documents strictly for personal use, unless otherwise specified.

všech škol iluminátorských, o které může jíti, musí se dojíti alespoň značné pravděpodobnosti. Rozbor následující dokáže na př., že snahy, podepřítí vývoj anglický rýnskými nebo dokonce holandskými vlivy, nejsou správné, neboť nelze pro jejich podporu uvéstí takové památky umění knižního, která by určitostí svého datování a proveniencie vylučovala jakoukoli pochybnost o správnosti pronesených názorů.

Otázka, která nás zde především zajímá, je ta, byl-li to opravdu nový český sloh malířský, který působil na anglickou knižní malbu okolo r. 1400 tak, že způsobil značnou slohovou změnu; bude-li pak získána slohovým rozbořem na tuto otázku odpověď kladná, bude nutno zjistiti, je-li třeba předpokládati zprostředkující středisko mezi malbou českou a anglickou, ať je to Kolín či Francie, či možno-li počítati s možností přímého vlivu českých rukopisů iluminovaných novým slohem, neboť eventualita třetí, přímé osobní působení miniátorů českých na iluminátory anglické, je podle našeho názoru vyloučena.

Také časově třeba možnost českého vlivu přesně vymeziti, protože, jak je známo, mění se právě na sklonku XIV. století sloh české malby doby Karla IV. v hravě elegantní manieristický sloh doby Václava IV., takže i otázka, která ze slohových fází českého iluminátorského umění XIV. století pronikla do ciziny, otvírá nám mnoho zajímavých perspektiv do dějin malířského umění evropského na sklonku XIV. věku.

II.

4. Bradley¹ doložil svůj slohový rozbor anglických rukopisů XIV. a XV. seznamem, který uvádí práce iluminátorů, pro posouzení slohové přeměny svrchu uvedené zvláště důležité. Většinou jsou tyto rukopisy dnes uloženy ve velkolepé knihovně Britského musea v Londýně, takže platnosti našeho úsudku nebude na ujmu, přestaneme-li ve svém rozboru většinou jen na rukopisech Britského musea, neboť ani nejnovější literatura anglická nemohla doplniti Bradleyův seznam některým rukopisem,

¹ Bradley na uv. m. 156 a n.

jehož malby by mluvily proti domněnce vyslovené Bradleyem¹. Pro jasnost našich dalších vývodů bude nutno, abychom krátce vylíčili stav anglického malířství knižního na sklonku XIV. století.

Jako první příklad můžeme zde uvést velkou dvoudílnou bibli Wycliffovu, malovanou okolo r. 1380². Slohový rozbor malby tohoto rukopisu přestává jen na ornamentice, protože figurálních miniatur v obou dílech bible není. Volíme za základ rozboru reprodukováný list 105^v, který dostatečně charakterisuje ráz malby celého rukopisu (obr. 1).

Úzké pruty dělí list tak, že obě kolumny textu jsou jimi úplně orámovány a uprostřed od sebe odděleny. Z prutů vyrůstají tu a tam rozviliny posázené cesmínovými neb břechtanovými listy, jinde se pruty stáčíjí v závitnice z cesmínu. Spodní konec středního prutu se zauzluje v šachovnicový páskový vzorec, který se pak rozbíhá ve dvě symmetrické rozviliny, zakončené stilisovanými cesmínovými listy a lupeny. V obou spodních rozích a v pravém horním rohu přecházejí pruty do závitnic, složených z lupenů a připomínajících poněkud větrníkový motiv, vyskytující se v českých rukopisech před malbou doby Karlovy, ba dokonce ještě v brněnském misálu probošta Mikuláše³.

Také zlaté tečky, nasazené na vlasovité krátké výběžky z hlavního prutu, mají paralelu v českých rukopisech do r. 1360. Tím ovšem nechceme říci, že by ornamentika i toho rukopisu byla malována za českého vlivu. Naopak, již první barevný dojem mluví zřetelně proti takovéto domněnce. Modrá, růžová a temně zelená barva, jichž anglický miniátor použil, neodpovídají nikterak barevné stupnici českých rukopisů po r. 1360. V ornamentice rukopisů je několik prvků, které mluví zřetelně proti českému vlivu na miniátora rukopisu. Vytečkování lupenů, růžic a listoví

¹ Na tomto místě sluší zvláště vřele poděkovati správě oddělení rukopisů Britského musea, která s nevědnní ochotou učinila autoru přístupny i rukopisy zvláště cenné, a to bez zdlouhavých formalit, které tak ztěžují práci v jiných knihovnách světového významu.

² British Museum, Egerton MS. 617—618. Reprodukce stránky 105^v přináší uvedená již publikace *Schools of Illumination IV*, tab. 2. text str. 5, Saunders: na uv. m. 134, tab. 118.

³ Max Dvořák: *Illuminatoren* na uv. m. 98, 91 a n., E. Dostál: *Čechy a Avignon*, na uv. m. 75.

bílými tečkami se v rukopisech českých 2 pol. XIV. století nevyskytuje, je však stálým znakem výzdoby Wycliffovy bible.

Některé ornamentální prvky připomínají tak silně románskou ornamentiku, že nebyťi prvků gotické knižní výzdoby francouzské, která nejsilněji působí na sloh výzdoby rukopisů anglických, mohli bychom míti za to, že běží o výrobek dílny románské. Této okolnosti si velmi dobře všimli angličtí autoři a tak Bradley¹, nevyslovuje se zřetelně, podotýká, že okrajové ozdoby ukazují reminiscenci na dobu otonskou (t. j. císařů Otty II. a III.) a autor úvodu publikace „Schools of Illumination“² poznamenává že se v těchto rukopisech pozdního XIV. století ukazuje návrat (reversion) k slohu školy winchesterské pozdního X. století a raného XI. Nemusíme se blíže obíratí problémem, zda opravdu tradice winchesterské školy byla tak živá, že by byla působila na miniatury z konce XIV. století; stačí zde zdůraznit, že ornamentika je plna těchto archaisujících prvků, které nelze vysvětliti příklady z malby francouzské nebo dokonce české.

5. Wycliffova bible není však jediným příkladem tohoto období anglické knižní výzdoby, neboť na př. i poměrně pečlivě provedený žaltář³, ba dokonce ještě bible Richarda II.⁴, mluví zřetelně pro to, že šlo o rozšířený způsob ornamentiky patrně různých iluminátorských dílen. U hodinek a žaltáře Add. MS. 16968 jsou románské reminiscence zvláště nápadné a také barevná stupnice modré a růžové barvy nečeského tónu mluví pro slohovou spojitost s miniaturami Wycliffovy bible.

Bradley⁵ datuje rukopis do doby okolo r. 1400, je však nepochybné podle slohu jeho figurálních miniatur a podle ornamentiky, že jeho vznik nutno položití před dobu malování rukopisů, v kterých se již objevuje ornamentika česká, protože jako v právě rozebrané Wycliffově bibli nemáme ani u tohoto rukopisu jediného českého prvku, který by nás opravňoval, zařaditi jej

¹ Bradley na uv. m. 156.

² Schools of Illumination IV na uv. m. text 3.

³ British Museum, Add. MS. 16968, Schools of Illumination na uv. m. IV tab. 1, text 5.

⁴ British Museum, Royal MS. 1 E IX.

⁵ Bradley na uv. m. 161.

mezi rukopisy, v kterých se již ukazuje nový sloh. Naopak v tomto rukopise pronikají francouzské základy této obhroublé ornamentiky snad mnohem silněji než v bibli Egerton MS. 618.

Nechceme zde probírat otázku původu miniatur figurálních — probereme ji souborně pro všechny rukopisy později —, stačí poukázati na ještě silně francouzský ráz ornamentiky. Také linearismus podporovaný silně konturujícími bílými čarami neodpovídá rázu ornamentiky pozdější, závislé na českých vzorech. Autoři úvodu publikace *Schools of Illumination*¹ také připomínají zcela správně, že rámování některých miniatur gotickým kvadrilobem a dvojení miniatur v kvadrilobech nad sebou připomíná žaltář královny Marie, malovaný na začátku XIV. stol. za silného vlivu pařížské školy iluminátorské². To všechno znamená, že rukopis Add. 16968 ukazuje ve větší míře než Wycliffova bible na souvislost s anglickými dílnami první polovice XIV. stol., že se však ornamentika zásadně nikterak neliší od ornamentiky Wycliffovy bible.

Srovnáme-li všechny tyto rukopisy XIV. stol. s výtvy anglických iluminátorů ze začátku téhož století, je nápadný jistý úpadek. Nechceme se zde pouštět do rozboru otázky, přísluší-li anglické nebo francouzské malbě gotické vůdčí místo, chceme jen upozorniti na známou již okolnost, že proti bohatosti, rozmanitosti a nádheře okrajových ozdob rukopisů rázu žaltáře Roberta Ormesbyho, žaltáře královny Marie, žaltáře Gorlestonského nebo žaltáře rodiny St. Omer ukazují rukopisy námi shora uvedené značné ochuzení jak po stránce ornamentální, tak i v miniaturách figurálních.

Avšak i když srovnáme poměrně skrovné práce první polovice XIV. století s průměrnými malbami z konce téhož století, nemá provedení, lehkost ornamentiky a barev, ohebnost a elegance linie rukopisů starších tak lehkou příkladu v rukopisech z konce století. Správně bylo poznamenáno, že ornamentika, která v první polovici XIV. století ukazuje mnoho naturalistických prvků, propadá v druhé polovici jisté geometrisaci.

Mohlo by se říci, že výjimkou mezi těmito rukopisy slohově zaostalými a většinou hrubě provedenými je skupina, kterou se-

¹ *Schools of Illumination* IV, str. 5.

² Vitzthum: *Die Pariser Miniaturmalerei von der Zeit des hl. Ludwig bis zu Philipp von Valois*, 77 a n.

stavil Millar¹ a která byla podle jeho mínění malována pro rodinu Bohunů. Millar dokonce má za to, že nový rozvoj anglického iluminátorského umění v druhé polovici XIV. století vznikl patronací této rodiny. Svě mínění podpírá šesti rukopisy, z nichž pět je mezi sebou velmi příbuzno, kdežto šestý je poněkud odlišného rázu.

Jak Millar sám poznamenává, je sloh výzdoby těchto šesti rukopisů zvláštní a lze těžko určit, z jakých předpokladů vlastně vznikl. Souhlasíme s Millarem, že připisuje rukopisy malíři anglickému. Ornamentika všech rukopisů rodiny Bohunů, mezi nimi také známého žaltáře Humphreyova, zakládá se na ornamentice starších rukopisů anglických. Jako v žaltáři rodiny St. Omer nebo v žaltáři Gorlestonském vplétá miniátor Humphreyova žaltáře medaliony s jednotlivými příběhy ze svatých dějin do okrajového rámu a dělí velké iniciály na několik polí vyplněných samostatnými obrazy. Tento způsob zjistíme i v ostatních rukopisech této skupiny. Nezvyklé je používání gotických architektonických detailů podobných věžkám při rámování sloupců textu².

Je to zvláštnost celé skupiny, která však vznikla spíše z originálního nápadu miniátora nebo iluminátorské dílny než z napodobení cizího vzoru. Jinak se nevyskytují v ornamentice rukopisů, hlavně ne v ozdobě šestého rukopisu, žaltáře z vídeňské Národní knihovny³ takové dekorativní prvky, které bychom neznali z rukopisů starších. Je to obvyklá ornamentika, používající lišty, prutu, cesmínových a břechtanových listů, nitek, nárožních medalionů, zkrátka ustálené tvaromluvy dostatečně známé z rukopisů francouzských a anglických první pol. XIV. století. Vycházíme-li z ornamentiky, nemůžeme souhlasit s míněním Millarovým, že by tyto rukopisy znamenaly začátek renaissance anglického iluminátorského umění.

V dekorativních tvarech jsou tyto rukopisy tedy úplně konservativní a zakončují spíše jistý vývoj, nemají však jediného prvku, který by ukazoval do předu. O figurálních miniaturách těchto rukopisů a jejich rázu zmíníme se později.

¹ Millar na uv. m. 25.

² Millar na uv. m. tab. 60—64, 68—69.

³ Millar na uv. m. 67, tab. 70.

Také další rukopis, popsáný Millarem¹, misál Mikuláše Lytlingtona, opata westminsterského, malovaný v letech 1383—84, ukazuje nám všechny znaky anglického iluminátorského způsobu, jež jsme charakterisovali při popisu bible Wycliffovy. Správně spojuje Millar tento rukopis s vídeňským žaltářem rodiny Bohunů a poznamenává, že je dobrým příkladem pro poslední fáze anglické knižní výzdohy před vznikem nového slohu.

6. Skoro všechny charakteristické znaky ornamentiky Wycliffovy bible námi rozebrané vyskytují se však také v nádherné bibli, malované snad pro krále Richarda II., o níž Bradley tvrdí, že se v ní ukazuje již silný český vliv².

Ornamentika tohoto rukopisu má opravdu takové prvky, které jsou zřejmým důkazem, že miniátorovi nebyla neznáma ornamentika česká. Protože však používá i ornamentiky starší, nutno zařaditi tento rukopis mezi práce slohu přechodného. Autor textu publikace Britského musea „Schools of Illumination“ nadhazuje při popisu dvou reprodukcí miniatur právě tohoto rukopisu zajímavou otázkou, o které jsme se již zmínili, zda nebyl „český sloh“ do Anglie uveden dolnorýnskými umělci, kteří byli v průvodu královny Anny české, protože dvě miniatury mají nápisy v dolnoněmeckém nářečí. Otázka tato má dosti značnou důležitost, neboť, pokud vidíme, je tato bible, domněle Richarda II., jeden z prvních rukopisů, alespoň částečně malovaných ornamentikou českou.

Vydeme ve svém rozboru opět od listů reprodukováných v „Schools of Illumination“. Zvláště dobře se hodí reprodukce listu 229 (tab. 5), provedená v barvách a poskytující přibližně správný dojem originálu. Do levé kolumny textu jsou zasazeny dvě iniciály „I“ a „S“, které jsou malovány celkem ještě podle staršího způsobu, kdežto v obou miniaturách pravé kolumny „I“ a „V“ projevují se již prvky české. Obě písmena levé kolumny mají zlatý podklad, který je skoro úplně pokryt spleť modrého prutu, vybíhajícího tu v modré, tu v růžové lupeny, takže celá

¹ Millar na uv. m. 28—29, 68, tab. 71—72.

² Je to rukopis British Museum Royal MS. 1 E IX. Bradley na uv. m. 157, 161 v přehledu výslovně uvádí: Strong Bohemian influence; Schools of Illumination IV, tab. 4, 5 text 6, Saunders na uv. m. 134, 137, tab. 119—121, Millar, na uv. m. 31—32, tab. 74—78.

miniatura působí jako mosaika. Po pravé straně zlatého pole písmene „I“ táhne se úzký pruh barvy růžové, který spolu s modrým prutem vlastně naznačuje písmeno, jehož forma jinak nikterak neodpovídá tvaru „I“. Úzký tento pruh je zdoben bílým čárkovým ornamentem, bílé čárky dělí spletený modrý prut, bílé tečky a čárky jsou nasazeny na modré a růžové lupeny. Do zlatého podkladu jsou vtlačeny tečky, které doprovázejí linii prutu a lupenů.

Písmeno „S“ má podobnou ornamentální soustavu rázu mosaiky, jenže jeho forma je zřejmě vyznačena. Úzký prut, který tvoří horní linii písmene, rozděluje se v prvním záhybu na širší pruh, který se pak v druhém záhybu opět zúžuje do prutu. Horní polovice písmene je modrá, spodní červená. Střední pruh, vyplněný páskou stočenou na způsob vývrtky, je z polovice modrý a z polovice růžový. Možno ihned zde poznamenati, že tato písmena, rozdělená na modrou a růžovou polovici, jsou v celé bibli velmi hojná a hned písmeno „V“ v pravé kolumně, umístěné v stejné výši jako právě popsané „S“, je provedeno v stejných barvách, jenže s tou variací, že v levém břevnu písmene je vrchní polovice vymalována barvou růžovou se spodní barvou modrou, v pravém břevně pak obráceně. Písmena pravé kolumny jsou jen co do modré a růžové barvy podobna písmenům levé kolumny, jinak je slohový rozdíl dosti značný.

U horního písmene „I“ pravé kolumny základní forma vlastně zase zaniká a není tu ani úzkého pruhu, který by ji alespoň částečně naznačil. Na zlatém podkladě je z růžového a bílého prutu vytvořený čtverec, v kterém vidíme sv. Jeronýma, stojícího v červeném šatě před gotickou skříní nalevo a otvírajícího dvířka skříně, v které jsou uloženy dvě knihy. Napravo v rohu je sedátko, na které je položen široký červený klobouk světcův, půda v popředí je temně zelená, až skoro černá, pozadí je červená plocha zdobená zlatým kosočtvercovým ornamentem. Modrá skříň nalevo jediné snad naznačuje základní tvar písmene „I“. V pravém horním a spodním rohu vinou se okolo růžového kolmého prutu krátké akantové rozviliny v barvě růžové a modré.

Spodní miniatura „V“ je zase v základní formě úplně přesně provedena a vyplněna akantovou páskou stočenou do roztažené

závitnice anebo vývrtky barvy modré a růžové. Nároží mezi zlatým rámučím prutem jsou vyplněna barvou temně červenou, pokrytou zlatými čtverci, vyplněnými zlatými křížky. V středním poli stojí prorok Joel na temně zeleněčerné půdě, pokryté ornamentalisovanými květinami, v modrém a růžovém šatě, před červeným pozadím, před nímž vidíme polopostavu Boha otce nad stilisovanými oblaky. Od úst Boha otce vychází stočená bílá páska s černým latinským nápisem. Pozadí je rozděleno zlatými čarami na širší a užší pásy, v nichž se střídá nápis provedený zlatou barvou s nitkovým zlatým ornamentem hrotitých tvarů.

Všechny tyto miniatury jsou úzce spojeny s ornamentálním rámem, který obepíná kolumny uprostřed a po stranách bez jakékoli mezery. Právě tento bohatý ornamentální rám se ku podivu shoduje se staršími iluminátorskými pracemi anglickými, v kterých se nepozoruje ještě český vliv, a vylučuje podle našeho mínění domněnku, že by autorem maleb mohl býti český nebo dolnorýnský miniátor, neboť velké iniciály s novými českými prvky jsou výzdobným rámem staršího slohu skoro organicky tak svázány, že nemůže býti pochybnosti o tom, že dílo povstalo v dílně anglické, ovšem nepřipustíme-li domněnku, že velké iniciály nového slohu byly ponechány iluminátorem okrajových ozdob nevyplněny pro malíře vyškoleného již novým slohem. Proti tomu však mluví několik velmi závažných námitek, jak uvidíme později.

Základem ornamentálního schematu všech okrajových ozdob této bible je modrý neb růžový prut, podložený zlatou lištou, stejně širokou jako prut. Rámučím prut se v nárožích, často také uprostřed, nejčastěji však tam, kde se spojuje s prutem dělícím kolumny, zauzluje do ornamentálních medalionů, majících tvar tu šachovnice, tu zase kruhu nejrozmanitějším způsobem propleteného. Mezi takovými koncentračními body oddělují se od něho kratší nebo delší rozviliny zakončené gotickými trojlístky nebo stilisovaným cesmínem, nebo zlatými tečkami osázenými vláskovým ornamentem. Jinde zase zříme stilisované kalichy květinové nebo stáječící se lupeny, zkrátka značné ornamentální bohatství, pro které máme nejbližší vzory částečně v předcházející gotické malbě anglické nebo francouzské, částečně pak v malbě románské.

Vedle všech prvků starší ornamentiky, jež jsme zjistili ve Wyclifově bibli, ukazují se však, jak již bylo poznamenáno, také prvky ornamentiky české. Je to především akantový list, který se zde v různých tvarech objevuje jako obohacení staršího dekorativního schématu. Má dosti jemné formy, přece však pozná každý znalec české ornamentiky ihned, že nejde o původní práci českou, nýbrž o malbu, která českou ornamentiku již poněkud pozměnila. Neobvyklý u českých rukopisů je tvar akantové výplně různých iniciál tohoto krásného rukopisu (obr. 3).

Akant je tu stočen v roztaženou závitnici (vývrtku), která se přizpůsobuje tvaru písmene¹. V popsané již iniciále „V“ listu 229 dělí se pak tato závitnice na část modrou a růžovou. Pro tuto nápadnou zvláštnost máme příklady v novém slohu českém, avšak ne tak hojné, abychom mohli říci, že toto dělení písmene odpovídá ustálenému zvyku miniátorů².

Ani ze soudobé knižní malby francouzské nemohl tento detail vniknouti do dílen anglických iluminátorů, protože se v malbě francouzské nevyskytá. Přesto však nechtěli bychom možnost českého původu tohoto prvku zcela vyloučiti. V některých miniaturách našeho rukopisu se totiž střídají barvy jinak, a to docela tak, jako v iniciále „B“ listu 143 zmíněného brněnského misálu č. 12. Tak je i iniciála „B“ listu 143 anglické bible Richarda II. provedena v barvách temně červené a růžové (obr. 2), iniciála „H“ listu 41 v taktěž, a u této iniciály se opakuje tato hra střídajících se barev růžové a červené dokonce v páskovaném oděvu muže obráceného k nám zády a stojícího úplně na levo v miniatuře plnicí iniciálu.

Tyto anglické iniciály dělené na různobarevné půlky vnucují nám domněnku, že snad přece některý český rukopis dal anglickému miniátorovi námět, který se časem přeměnil v ustálenou praxi, neboť toto barevné dělení iniciály známe také z jiných soudobých rukopisů anglických, jak uvidíme v dalším rozboru. Ještě

¹ Krásné příklady jsou na obou listech reprodukováných v publikaci *Schools of Illumination IV*, tab. 4, 5. Jsou to písmena V listu 229, T a V listu 227.

² Uvádíme zde iniciálu B listu 143 misálu č. 12 z brněnské svatojakubské knihovny, která je v horní části malována barvou růžovou, ve spodní pak rumělkovou. Rukopis je malován okolo roku 1370. Sr. E. Dostál: *Illuminované rukopisy svatojakubské knihovny v Brně*, na uv. m. 306.

jeden značný formální rozdíl mezi českým akantem a akantem anglické bible nutno zde zdůrazniti. U akantu anglických miniatur je střed stočené rozviliny vytečkován bílými tečkami zrovna tak jako ornamentální prvky slohu staršího a také okraje akantu jsou často vroubeny jemnými bílými čárkami. Je to podrobnost u českých miniátorů naprosto neobvyklá, kterou lze vysvětliti jen ze starší dílenské praxe anglických miniátorů. Také tato zvláštnost se nevyskytuje jen u bible Richarda II., nýbrž můžeme ji zjistiti také v jiných anglických rukopisech té doby.

Tím však rozdíly mezi českými malovanými knihami a anglickou biblí nejsou vyčerpány. U českých ornamentálních prací má nadvládu stilisovaný akant, u bible anglické starší ornamentální prvky, kdežto akant je jen poměrně vzácným doplňkem ustálené ornamentiky. Velmi dobře to ukazuje reprodukce celého listu 227¹.

V iniciálách „T“ a „V“ tvoří akant výzdobu břevna písmene, pak se točí ve dvou krátkých závitnicích kolem prutu ohraničujícího pravý okraj listu; toť vše, jinak je bohatá výzdoba listu úplně ovládána ještě starším ornamentálním způsobem. Jsou to stilisované kalichy rostlin, stočené listy tvaru lžice, tak charakteristické pro anglickou knižní malbu této doby², zlaté tečky s vláskovou ozdobou, pletence, šachovnice, medaliony z lupenů, zkrátka ornamentika, kterou jsme zjistili také ve Wycliffově biblí.

Jen ještě jeden ornamentální prvek kromě akantu by mohl býti českého původu, totiž filigránový ornament, který zdobí pozadí některých figurálních miniatur místo obvyklého ornamentu čtvercového a kosočtvercového. Tak na př. pozadí iniciály na listě 227 je zdobeno filigránem, rovněž tak pozadí krásné miniatury „B“ listu 143, ba vyskytuje se dokonce jednou červený filigrán na černém podkladě³.

Protože je ve francouzských miniaturách té doby používání filigránu poměrně řídké, v českých miniaturách však velmi časté, možno míti za to, že angličtí miniatoři vzali tento způsob výzdoby

¹ Schools of Illumination IV, tab. 4.

² Schools of Illumination IV, text 3.

³ Iniciála „V“ listu 193.

z knih českých, nelze však to dokázati s takovou jistotou jako u českého akantu.

Ještě jedné podrobnosti nutno si zvláště všimnouti. Břevna iniciály „L“ listu 31^v jsou zdobena medaliony, do kterých jsou namalovány hlavy starců v silné modelaci, tedy způsobem, který se velmi často objevuje v rukopisech českých. Je to camaieu, při kterém je všechno provedeno v různých odstínech jedné barvy, tedy nejen akantové listoví, které tvoří obyčejně výplň břevna písmen (v tom smyslu je většina českých miniatur provedena en camaieu), nýbrž i scény figurální, které doprovázejí v břevnech písmene hlavní příběh, znázorněný uprostřed písmene. Takové figurální camaieu najdeme i v bibli Richarda II. Je to uvedená již iniciála „L“ listu 31^v, iniciála „E“ listu 50^v a iniciála „O“ listu 166, u které je souvislost s českými miniaturami zvláště nápadná, neboť jedno břevno písmene je vyplněno drakem v červeném camaieu, úplně podobným drakům tak oblíbeným v ornamentice českých iluminátorských dílen. Právě tyto miniatury, při nichž pro hlavy andělů (list 50^v), hlavy starců (31^v) a hlavu draka (list 166) bylo použito camaieu, jsou podle našeho názoru také znakem souvislosti mezi anglickou a českou malbou.

Můžeme však jíti ještě dále. Všechny figurální iniciály jsou malovány způsobem, na který podle našeho názoru působil český způsob knižní výzdoby. Je všeobecně známo, že je ve francouzských rukopisech té doby spojení figurální miniatury s iniciálou výjimkou. V převážné většině jsou francouzské iniciály čistě ornamentální a miniatura figurální je samostatný obraz, který doprovází text tak, že buď zaujímá celý list, nebo doplňuje kolumny textu, takže vzniká z těchto obou složek ucelený obraz výzdoby celé stránky.

Také v českých rukopisech najdeme samostatné miniatury na celých stránkách, jako na př. kanonové listy v misálech, jsou to však výjimky, způsobené většinou účelem miniatury, a pravidlem je naopak jako v italských rukopisech figurální miniatura spojená s iniciálou v harmonicky vyřešený dekorativní celek.

Bible Richarda II. je zdobena více než 150 iniciálami, z nichž jen 28 iniciál je ornamentálních, kdežto všechny ostatní jsou zdobeny některým figurálním námětem, vztahujícím se k textu. To

ukazuje, že tu nejde o francouzský způsob knižní výzdoby. Nemáme jediného figurálního námětu mimo iniciály a všude jsou jak figurální, tak i ornamentální iniciály spojeny s rámem v pevný celek.

Mohlo by se namítati, že i starší anglické rukopisy, jako žaltář Tenisonův, Humphreyův a j., znají již tento systém knižní výzdoby. Ale přece je jen značný rozdíl mezi staršími anglickými miniaturami a výzdobou bible Richarda II. U dřívějších anglických rukopisů je figurální náplně miniatur použito tak, že doplňuje ornament iniciály, t. j., je sama ornamentalisována, jak ukazuje velmi krásně na př. žaltář Gorlestonský nebo žaltář Humphreyův. Nedivíme se tedy, že je v těchto starších anglických rukopisech jedna iniciála vyplněna několika scénami, vsazenými do ornamentálního rámu tak, aby figurální námět pokud možno nejméně rušil ornamentální ráz celé iniciály, aby byl celkový dojem přes figurální námět pestře mosaikový.

U miniatur bible Richarda II. je každá scéna vsazena izolovaně do iniciály, postavy mají volnost pohybu a také stilisace postav nejde tak daleko, aby se mohlo mluvit o ornamentisaci postav.

Tu však přicházíme k důležité otázce, odkud totiž čerpala anglická malba své předlohy pro miniatury figurální. Bylo by možno pomýšleti na tři prameny, a to na soudobou malbu francouzskou, italskou a českou. Podle našeho názoru bude však lépe probrati tuto otázku až po ukončení rozboru ornamentiky nového slohu anglického.

Vraťme se proto k rozboru ornamentiky. Okrajová výzdoba listu 209 připomíná silně některé listy bible malované Janem z Opavy¹ tím, že ve všech nárožích jsou medaliony z akantových květů, jaké právě najdeme v díle Jana z Opavy. Tento list anglické bible spolu s výzdobou listu 276 ukazuje zřetelně, že anglický miniátor musil znáti české předlohy, a to podle našeho mínění ještě rukopisy doby Karla IV., neboť nikde v celém rukopise není stopy po tom, že by byl miniátor znal již mnohem volnější a dekadentně elegantní ornamentiku rukopisů českých, vzniklých v době Václava IV. Naše mínění, že jde o miniátora, který čerpal své orna-

¹ Dvořák: Illuminatoren na uv. m. obr. 22, tab. XIV – XVI, Dostál: Čechy a Avignon na uv. m. obr. 29.

mentální vzory z českých rukopisů, malovaných přibližně v letech 1370 – 1380, potvrzuje jen domněnku, že bible vznikla za panování Richarda II., a to snad v té době, kdy vztahy obou zemí byly sňatkem anglického krále s českou princeznou zvláště živé.

7. Pro posouzení otázky, jak dalece působila česká malba na malbu anglickou, je velmi důležitá také nová barevnost anglických miniatur. Nesetkáváme se již se špinavě modrými a různými tóny, nýbrž s barvami svítícími, jasnými jako v rukopisech českých. Nemůžeme říci, že by byl anglický miniátor napodobil přesně lehké barvy českých miniatur, zůstává ještě malé residuum starší barevné stupnice, avšak přes to je rozdíl mezi biblí Wycliffovou a biblí Richarda II. co do barev tak značný, že by již jen tato okolnost mohla býti hlavním charakteristickým znakem velké slohové přeměny.

Zase by bylo možno vysloviti domněnku, že si angličtí iluminátoři vzali své předlohy přímo z italských rukopisů, které měly tak značný vliv na rozvoj nové české barevné stupnice rukopisů Karla IV. a Václava IV., avšak každý, kdo zná české rukopisy té doby, ví velmi dobře, že je přece jen rozdíl mezi sytými svítivými barvami italskými, nasazenými často beze zření k barevné harmonii vedle sebe, a jemnou barevnou stupnicí českou, skládající se z mnohdy lomených, nikoli však špinavých barev, přizpůsobenou tomu, aby vzbudila v pozorovateli hlubokou estetickou sensaci jak jemnou hrou lineární, tak hlavně barevnou harmonií, která je v té době charakteristickým znakem jen dílen českých.

Ohlas této harmonické barevnosti máme také ve výzdobě bible Richarda II. a právě také proto nelze pochybovati o tom, že anglický miniátor měl před sebou takovou předlohu, která mu dávala úplně bezprostřední silný dojem nové harmonické barevnosti. Také tedy z tohoto důvodu vylučujeme možnost, že by se byl anglický miniátor naučil nové barevnosti z druhé ruky, t. j. u některého miniátora dolnorýnského, neboť je všeobecně známo, že němečtí napodobitelé českých miniatur té doby nemají již tak jemné vytríbené barevné cítění jako miniátoři čeští a že docházejí často k silným barevným dojmům se silnými barevnými kontrasty, které se nikterak neshodují s elegantní barevnou stupnicí

mdlých lomených a stlumených barev, která je znakem české školy malířské.

Mnoho z této lehké graciósní mluvy barev nalézáme v bibli Richarda II., takže máme o důvod více, abychom předpokládali přímý styk anglických miniátorů s výrobky českých dílen iluminátorských. Dále posiluje toto pozorování naši domněnku, že vzorem anglických miniátorů byly české rukopisy hlavně z let 1370—1380, protože se v době Václavově česká barevná stupnice mění tak, že bychom musili v anglické bibli pozorovati alespoň stopu barevného bohatství a pestrosti Václavovy doby.

Tím můžeme skončiti náš rozbor ornamentiky bible Richarda II. Shrnujeme jeho výsledky takto: Jde o rukopis, kde se starší a nový způsob anglických iluminátorských dílen okolo r. 1390 spojují tak, že není podle našeho názoru možné, aby miniatury byly malovány některým malířem, který by se dobře nevyznal v starší ornamentice. Z této a z jiných uvedených příčin vylučujeme možnost, že by se byla anglická malba té doby seznámila s českým novým slohem doby Karla IV. a Václava IV. prostřednictvím malby dolnorýnské.

Český vliv na novou ornamentiku mohli jsme zjistiti nepochybně; nerozřešena zůstává prozatím otázka, jak dalece působila i figurální malba českých iluminátorů na dílny anglické. Podle ornamentiky a jejího vývojového stupně bychom soudili, že na miniátora bible Richarda II. působil některý český vzor, malovaný ještě v tradici knižní výzdoby za Karla IV. Nápadné je, že nemáme ve výzdobě celé bible nejmenší droalerie a že anglický miniátor vůbec nezná symboliku ornamentiky rukopisů malovaných pro Václava IV.

8. Další rukopis, který vznikl bezpochyby alespoň ve své druhé části současně s biblí Richarda II., je krásný pontifikál, uložený rovněž v Britském museu¹.

Tento pontifikál se zcela zřetelně dělí na dvě části. Část první do listu 131 je iluminována starším způsobem, a to ve velmi hrubém provedení a v hrubých formách. Tato část sama

¹ British Museum, Lansdowne MS. 451, W. H. Frere: Pontifical services, Alcuin Club collections III (1901), str. 90—91, 105—109, 111, Alcuin Club collections IV (1901), tab. X, XI.

o sobě byla by velmi vhodným příkladem pro úpadek anglického iluminátorského umění v 2. pol. XIV. století. Zcela nepochybně působila na miniátora této části ještě tradice anglických velkých dílen z první polovice XIV. století, jak dokazuje na př. velmi dobře miniatura s Nejsvětější trojicí na listě 5. Ta je zároveň dokladem toho, jak se ornamentalisace rukopisů první pol. XIV. století zvrhla v povrchní schema bez barevné a lineární harmonie.

Nápadná je obhroublá silná plastika, která nám připomíná některé hrubší práce boloňské. Příklady pro tuto plastiku hrubých forem poskytují nám na př. miniatura listu 48 se dvěma hlavami, nebo draci na listě 56^v, kteří se navzájem pohlcují. Také ornamentika ukazuje sice na původ ze starší gotické ornamentiky francouzské, avšak naturalistické tvary francouzské jsou často velmi hrubě znetvořeny.

Celkem tedy tato část rukopisu činí dojem výrobku dílny velmi zaostalé, která mnohem více než kterýkoli jiný rukopis svědčí o hlubohém úpadku anglických dílen iluminátorských před recepcí prvků našeho českého slohu.

Od listu 132 se začíná a na listě 249 se končí druhá část, která snad ještě lépe než bible Richarda II. ilustruje vnikání české ornamentiky do anglických dílen iluminátorských. V okrajových ozdobách listů objevuje se najednou akant krásných harmonických forem a barev.

Figurálních miniatur je poměrně málo, avšak tam, kde se vyskytují, jsou rovněž opravdovou ozdobou listu. Miniatury jsou menší než v bibli Richarda II. – totiž největší jsou 5 × 5 *cm*, kdežto v bibli u Richarda II. je průměr 10 × 10 *cm* –, avšak jemností barev a provedení, jemně vytríbenými formami patří tyto miniatury k nejkrásnějším ze začátků nového anglického slohu. Podivuhodně dokonalý je také lesk zlata, nanášeného na skoro úplně bílý assis; zlaté lístky jsou tu tak úplně a tak čistě vyleštěny jako v málo kterém rukopise anglickém. Dalším českým prvkem vedle krásného akantu je i v tomto rukopise krásný filigránový ornament (listy 130, 198); na starší anglický zvyk pak ukazuje vytažení akantu do vláskových dlouhých linií, zakončených většinou zlatou tečkou, od které se pak táhnou ještě jemné vláskové ozdoby.

Typicky anglická je také forma některých ornamentálních

prvků: tak vidíme zase listy tvaru lžicovitého a jiné formy, které se objevují jak v bibli Wycliffově, tak i v bibli Richarda II. Ani v tomto rukopise není drolerii. Směna barev akantu zdobícího iniciály, o které jsme mluvili obsírněji u bible Richarda II., je i zde charakteristickým prvkem. Tak na př. vidíme na listě 198 iniciálu v střídajících se barvách modré a oranžově červené. Barvy jsou tak dobře sladěny jako u vynikajících rukopisů českých. V nárožích ornamentiky listu 198 vidíme dokonce ornamentální medalion podobný českému motivu větrníkovému, o kterém jsme se již rovněž zmínili, avšak podobnost není tak nápadná, abychom mohli s jistotou tvrdit, že je i tento motiv převzat z ornamentiky české.

Jako u Wycliffovy bible a u bible Richarda II. je i zde kostra ornamentiky, která tvoří úplný rám okolo kolumny písma, prut barvy růžové nebo modré, podložený úzkým prutem zlatým, ke kterému se připojují buď akantové rozviliny nebo lineární ornament podobající se pavímu péru, a jiné ornamentální prvky, jako lupeny, lístky a pod. Bylo by možno celkem říci, že v této druhé části pontifikálu má nadvládu ornamentika závislá na českých vzorech, vedle ní však můžeme zjistiti i dostatek prvků ornamentiky starší, zcela nenápadně se splétajících s ornamentikou novou, takže není pochybnosti o tom, že i tato část rukopisu byla iluminována miniátorem anglickým, který se sice dokonale naučil novému způsobu výzdoby, u kterého však školení v ornamentice starší bylo ještě tak silné, že se tu a tam projevilo v připomínaných formách ornamentiky starší.

Zase nasvědčují jak tvary, tak i zvláště harmonické barvy akantové výzdoby tohoto listu tomu, že miniátorovi byla ještě neznáma volnější ornamentika rukopisů václavských, takže se i zde musíme domnívati, že byl anglickému miniátorovi vzorem některý český rukopis ještě z doby Karla IV.

9. Okolo r. 1400 byl v Anglii k jedné francouzské kopii o Alexandrovi připojen cestopis Marca Pola: *Le livres du Graunt Caam*¹. Ornamentální výzdoba této části rukopisu ukazuje v některých částech tak nápadnou podobnost s dekorací bible Richarda II., že

¹ Oxford, Bodleian Library, MS. Bodley 264, listy 218—271 v, Millar na uv. m. 36, tab. 86—87.

se kloníme k mínění, že je ornamentika obou rukopisů dílem jedné iluminátorské dílny, ne-li jednoho miniátora. Je to hlavně první partie rukopisu do listu 224, jejíž jak celkový systém dekorace, tak i tvary podrobností s barvami mluví pro naši domněnku.

Rozborem figurálních miniatur potvrzuje se naše pozorování slohovou shodou v podání postav a krajiny, takže oxfordský rukopis je dokladem toho, že při výzdobě bible Richarda II. nešlo snad jen o ojedinělý výkon některého miniátora při dvoře Richarda II., nýbrž že iluminátor vyzdobil asi několik knih stejným způsobem jako bibli Richarda II. Jedna miniatura oxfordského rukopisu má signaturu Johannes me fecit¹, nebylo však doposud možno zjistiti, kdo je tento zajímavý iluminátor.

10. Ještě jedno dílo anglického iluminátorského umění z doby okolo r. 1400 je spjato se jménem Richarda II., totiž nádherný misál, malovaný beze vší pochyby stejně jako bible Richarda II. pro potřebu královské kaple. Bohužel se nám tento krásný rukopis nezachoval úplně. Miniatury jak figurální, tak i ornamentální byly vyříznuty a asi jen část těchto miniatur zachovala se nám ve dvou kodexech Britského musea².

Právem poznamenávají všichni angličtí autoři, že rukopis celý byl nepochybně neobyčejně bohatý a nádherný, neboť i dochované fragmenty svědčí o zvláštní pečlivosti provedení a o bohatství výzdoby.

Nejen svou bohatostí, nýbrž hlavně i slohem miniatur nabývá tento kodex zvláštního významu pro naši otázku. Jak ve figurálních, tak i v ornamentálních iniciálách možno rozeznati dva slohové a vývojové stupně jako u rukopisů námi již rozebraných.

Ornamentální iniciály, které plní většinu obou svazků, majících dohromady na 350 listů polepených vyříznutými miniaturami, možno rozlišovati podle toho, jakou měrou byly při jejich výzdobě již recipovány prvky české. Hned předem budiž připomenuto, že iniciály, které ukazují všechny znaky staršího slohu,

¹ Millar na uv. m. 36, tab. 87 b.

² British Museum, Add MS. 29704, 29705. Schools of illumination IV, tab. 3, text 5—6, British Museum, Guide to the exhibited manuscripts, part III (London 1912), tabulka před stranou 21, Saunders, na uv. m. 137 bez vyobrazení, Millar na uv. m. 32, tab. 79—81.

jsou v převaze proti iniciálám zdobeným již ornamentikou českou.

Všechny ornamentální prvky, charakteristické pro vývojový stupeň anglické malby knižní námi doložené Wycliffovou biblí (Egerton MS. 618), vyskytují se i zde v okázalé nádheře: iniciály vytvořené ze spletených prutů; výplně z romanisujících lupenů, posázených bílými tečkami, kroužky a čárkami; růžice s hroty mezi jednotlivými listy; gotické trojlístky břechtanové; listy podobné lžícím; zvonkovité a kosočtvercové listy, rohové medaliony, které se však objevují také při přechodu iniciály do rámu okolo písma; lupeny seřazené pravidelně nad sebou podél prutu; kasetovaná nároží mezi iniciálou a rámem; ba dokonce z ornamentiky francouzské fantastická zvířata v medalionech; zlaté tečky sedící na vláskových tyčinkách, ke kterým se ještě připojují vláskově úponkovité lineární ornamenty, podložené barvou zelenou; čárkové ornamenty podobné pavímu péru; tečkování a kroužkování zlata, ne příliš jasně vyleštěného; temná zakalená modrá a růžová barva jako základní prvky barevné stupnice. Toť všechno prvky, které jsme zjistili také u ornamentiky Wycliffovy bible a které se zde vyskytují v tvarech dosti dokonale provedených, takže ihned na první pohled vidíme, že miniátor vykonal svou práci tak, jak nejlépe dovedl.

Ale přes to působí tato ornamentika jako celek docela jinak než ornamentika českých rukopisů doby Karlovy. Zejména se nelyrovná anglická ornamentika české jemností a uhlazeností. Vedle těchto nesčetných menších nebo větších iniciál staršího slohu vyskytují se však také iniciály, kde vidíme vedle staršího ornamentu i akantový list, stočený do roztažené závitnice, podobně jako u bible Richarda II. V žádné z iniciál není však akant převládajícím ornamentálním prvkem, nýbrž u všech vzbuzuje hlavní dojem ornamentika starší, která alespoň na okraji doprovází iniciály zdobené i akantem.

Akant sám, pokud se v iniciálách vyskytuje, má zvláštní nečeské tvary, a zdá se, jako by jej miniátor těchto iniciálek neznal z původních rukopisů českých, nýbrž již z druhé ruky, z rukopisu některé dílny anglické. Nasvědčuje tomu nejen forma, nýbrž i barva. Někdy je akant v iniciále stočen takřka jako páska okolo-

imaginárního středního sloupku nebo tyče v podobě vývrtky a není nezajímavé, že se takový detail opravdu v anglických rukopisech vyskytuje; tak v iniciále „N“ listu 227 bible Richarda II. vidíme v svislém břevně hladkou pásku, otočenou okolo střední tyče. Velmi názorný je tento detail v iniciále „N“ nalepené v kodexu Add MS. 29704 na listě 23¹.

Také ohnuté břevno písmene je vyplněno stočeným akantovým listem. List břevna svislého končí po obou stranách v akantovém ornamentu, připomínajícím poněkud růžici, provedenou z akantového listu, uprostřed níž je silně plastický knoflík, posázený bílými tečkami. Tento zvláštní ornament, který se vyskytuje také v jiných iniciálách², u nichž bylo použito akantu, je úplně nečeský a nutno v něm viděti samostatnou invenci anglického miniátora.

Nejdůležitější rozdíl mezi akantovou ornamentikou bible Richarda II. a mezi ornamentikou tohoto misálu je ten, že se akant v těchto iniciálách misálu takřka romanisuje, to jest, že anglický miniátor neobětuje sice základní tvar českého akantového listu, mění však dosti pronikavě celkový jeho vzhled některými podrobnostmi. Akant těchto anglických miniatur nemá měkké, ohebné tvary nám známé z rukopisů českých, nýbrž jednotlivé lístky se zaostrují, zahrocují, takže jsou na pohled tvrdší, a také způsob malby, čárkující a tečkující, zesiluje dojem tvrdosti (obr. 4–7).

V bibli Richarda II. není hlubší slohová spojitost mezi starší ornamentikou a ornamentikou akantovou, v misálu Richarda II. se naopak akant značně přizpůsobuje starším ornamentálním prvkům, takže není tak nápadných slohových rozdílů jako u bible Richarda II.

Avšak nejen tvary, nýbrž i barvy ornamentiky a iniciál se odchylují dosti značně od českých vzorů, které nutno předpokládati u bible Richarda II. Modrá, červená a růžová barva jsou zase základem barevné stupnice. Také u miniatur staršího ornamentálního

¹ Reprodukce ve zmíněné již publikaci British Museum, Guide to the exhibited manuscripts III, tab. před str. 21. Podle podoby se soudilo, že král, který sedí na koni v popředí figurální výplně této miniatury, je Richard II. a že tedy misál byl asi malován pro něj.

² Iniciála „D“ listu 6, iniciála „L“ listu 12.

způsobu je modrá temná, tlumenější dokonce než v bibli Wyclifově. Lehký svítící tón modré a růžové barvy, tak charakteristický pro bibli Richarda II. a pro rukopisy české, se v misálu Richarda II. nevyskytuje. Celkový dojem je více ponurý. Vyskytují se také barevné tóny, které v jiných rukopisech nejsou. Nejemnost celkového barevného dojmu působí nepochybně temně šedá barva, lomená do barvy modré (břidlicové) akantových listů některých iniciál¹.

Avšak také uložení akantu na zlatém podkladě malé svítivosti a puncovaném tečkováním nebo jinak ornamentálně zdobeném, neodpovídá nikterak zvyklostem českých miniátorů, souhlasí však velmi dobře se starším způsobem anglické knižní výzdoby.

Vedle akantu by mohly býti přežaty z české malby ještě některé jiné ornamentální prvky. Tak na př. nejsou příliš vzácné miniatury s malbou en camaieu² a také filigránová ozdoba pozadí figurálních miniatur, tak oblíbená u miniatur českých, není anglickému miniátorovi cizí, jak ukazuje krásný zlatý filigrán na modrém podkladě jedné iniciály³.

Všechno to vede nás k přesvědčení, že miniátor nebo miniátoři tohoto rukopisu znali dekorativní způsob malby české, že však vliv český nebyl příliš silný, neboť některé české prvky a česká barevná stupnice se velmi změnily, takže se skoro nenápadně včlenily do celého systému ornamentiky starší.

11. Snad o něco dříve než všechny doposud uvedené rukopisy byl malován t. zv. žaltář princezny Jany⁴. Kalendářní výpočty listu 11^v určují dosti přesně pravděpodobnou dobu vzniku tohoto rukopisu, neboť kalendář začíná rokem 1387 a jako rok nejbližší *eclipsis solis* je uveden letopočet 1411, takže se Bradley⁵ asi nemýlí, má-li za to, že rukopis vznikl okolo r. 1390. Ornamentika a

¹ Iniciála „L“ listu 12, iniciála „D“ listu 14; na listu 33 (vesměs Add MS. 29704) vidíme dokonce iniciálu s šedým akantem bez nádechu barvy modré.

² MS Add. 29704, list 8 iniciála „R“, list 13 iniciála „G“, list 18 iniciála s obrazem Nejsv. Trojice.

³ MS Add. 29704, list 26.

⁴ British Museum, Royal MS. 2 B VIII.

⁵ Bradley na uv. m. 161.

figurální výzdoba rukopisu není však od probraných již rukopisů tak odchylná, abychom mohli mluvit o značnějším slohovém rozdílu, takže rozbor tohoto rukopisu asi poněkud staršího teprve na tomto místě neuškodí přehlednosti našich výkladů.

Základem rozboru budiž nám krásná iniciála „B“ zdobící list 16. Text celého listu je orámován na všech stranách ornamentálním rámem tvaru obdélníkového a vytvořeného z dosti širokého pásu lemovaného po obou stranách střídavě modrým a růžovým pásem. V horním levém rohu připojuje se k tomuto rámu čtverec iniciály. Široký pás je vyplněn ornamentem tvaru mandorly, vytvořeného ze dvou proplétajících se prutů a vyplněného stylisovanými lístky, květy a lupeny ornamentiky starší. Z rámu pak vyrůstají další ornamentální prvky, které rovněž patří k obvyklému dekorativnímu systému rukopisů malovaných způsobem starším (obr. 9).

Jako u bible Richarda II. vyskytují se i zde rohové ornamentální medaliony, které mnohdy připomínají motiv větrníkový, lupeny čárkované a tečkované bílou barvou atd. Český prvek je zastoupen v této dosti bohaté ornamentice jemně provedených tvarů zase jen akantem, který plní břevna písmene a částečně i jeho podklad. Barvy akantu mají zase poměrně světlé svítící tóny, akant je mnohem ohebnější a méně hrotitý než v misálu Richarda II. Jako ve všech těchto rukopisech ani zde se neleskne zlato, nanesené zde na bílém podkladě tak, jako v rukopisech českých. Výzdoba ostatních listů krásného rukopisu se velmi podobá dekoraci listu 16, takže netřeba se o ní dále šířit.

12. Značně se s tímto rukopisem shoduje jiný žaltář a hodinky Britského musea¹. Rukopis žaltáře a hodinek není iluminován jednotně, nýbrž se dělí zcela zřetelně na dvě části iluminované různým způsobem. Práce prvního umělce jde až k listu 27, list 28 a další jsou malovány již jiným umělcem. Avšak také úpravou je první a druhá část značně rozdílná. Figurální miniatury první části, t. j. do listu 27^v, jsou celostránkové bez doprovázejícího textu, vysloveně figurálního rázu, kdežto od listu 28 jsou malé

¹ British Museum, Royal MS. 2 A XVIII. Rukopis je znám jménem hodinky Grandisonovy.

figurální miniatury již zasazeny do celkového ornamentálního rámu, který obepíná stejným způsobem jako v hodinkách princezny Jany text se všech stran.

Miniaturami figurálními první části bude nutno se obšírněji obírat při rozboru figurálních miniatur anglických vůbec; zde chceme svou pozornost obrátiti jen k ornamentice, při které jde hlavně o druhou část rukopisu od listu 28 počínajíc¹.

Jako v žaltáři princezny Jany (Royal 2 B VIII) tvoří také zde základ dekorace široký obdélníkový rám, lemovaný střídavě pruty růžovými a modrými. Jen po levé straně je pod iniciálou „B“ pás, zaujímající polovici výšky, nahrazen růžovým prutem ležícím na zlaté, nepřilíš široké liště. Základní rozdíl proti žaltáři princezny Jany je ten, že je rám vyplněn akantem stočeným do vývrtky barvy růžové, modré, žluté zelené a červené. Akant je sice rovněž čárkovaný a tečkován barvou bílou, avšak ne tak nápadně jako v některých jiných rukopisech, takže barevná stupnice působí neobyčejně harmonickým dojmem a přibližuje se nejvíce ze všech miniatur anglických rukopisům českým. Také jinak je akantového listu a akantových květin v mnohem větší míře použito než u kteréhokoli jiného rukopisu anglického, takže možno opravdu říci, že zde má akantová ornamentika nadvládu nad ornamentikou starší, zastoupenou jen jemným vláskovým ornamentem, zakončeným zvonkovitými nebo lžicovitými lístky.

Také u tohoto listu máme jako v žaltáři princezny Jany nárožní medaliony, avšak zde jsou vyplněny akantovými listy a lupeny. Ve figurálních miniaturách jako právě u listu 96 vyskytuje se také zlatý filigrán na pozadí; je to prvek, pro který můžeme předpokládati český původ. Tvary akantu jsou neobyčejně ohebné a elegantní a nemají nic z tvrdosti akantu misálu Richarda II. Zlato je u těchto miniatur ještě v plném lesku a sedí velmi dobře na temně šedém assisu. Vedle krásného listu 96 bylo by možno ještě poukázati hlavně na výzdobu listu 66 nebo 137, jež jsou rovněž výbornými doklady pro značný vliv české ornamentiky na miniátora této části rukopisu.

¹ Reprodukce v publikaci *Schools of illumination IV*, tab. 8 (list 23b, první část), tab. 9 (list 96, druhá část). Barevná tabulka 9 bude základem našeho rozboru ornamentiky.

Zase bychom nemohli říci, že na anglického miniátora působila ornamentika rukopisů Václava IV., neboť všechny ornamentální prvky můžeme zjistiti již v rukopisech doby Karla IV., kdežto specifických prvků doby Václavovy anglický miniátor nepoužívá.

Jak v žaltáři princezny Jany, tak i v těchto hodinkách není vůbec drolerii; ani figurální camaieu jako výplň ornamentálních částí se nevyskytuje. Máme za to, že iluminátor této části měl jako předlohu před sebou rukopis malovaný českým miniátorem, neboť ornamentika působí příliš svěžím dojmem, abychom mohli souditi na recepci z druhé ruky. Je to však jistě práce anglického miniátora, který znal dobře i ornamentiku starší, dovedl ji však přizpůsobiti akantové ornamentice tak, že celek působí velmi harmonicky. Nastal zde tedy opak toho, co jsme zjistili u ornamentiky misálu Richarda II. Tam se přiblížil akant ornamentice starší, zde se naopak starší prvky přizpůsobují akantu.

V první části rukopisu převládá ornamentika starší, ač se tu a tam vyskytuje akant, jak dokazuje na př. dekorace listu 14 s dosti bohatým modrým akantem. Iluminátor nepoužil však akantu jako dekoračního prvku rovnocenného s ornamentikou starší, nýbrž akant je spíše jen přídatkem. Na pozadí některých miniatur vyskytuje se latinský nápis: „si quis amat non laborat“ a „omnia leuia sunt amanti“. Tytéž nápisy se však vyskytují také v breviáři, který byl majetkem arcibiskupa Chichele¹ a v malých hodinkách v soukromém anglickém majetku².

Na jedné z miniatur breviáře arcibiskupa Chichela vyskytuje se jméno Hermann, v němž angličtí autoři vidí asi právně iluminátora rukopisu. Z toho, že se na pozadí všech tří jmenovaných rukopisů vyskytují stejné latinské nápisy, se usuzuje, že všechny tyto rukopisy byly malovány jedním miniátorem. Tomu by nasvědčovala také ornamentika breviáře arcibiskupa Chichela, neboť její schéma je velmi podobné dekoraci první části hodinek Grandisonových. Také v breviáři arcibiskupa Chichela tvoří podstatu okrajové dekorace ornamentika starší a akantu je použito jen po skrovnu.

¹ Lambeth Palace MS. 69, Saunders na uv. m. 139, tab. 122, 123 a., Millar na uv. m. 35, 72, 88.

² Millar na uv. m. 72, 88.

13. Sem možno ještě zařaditi dva další rukopisy ze sbírky Dysonovy – Perrinovy, která patří k nejkrásnějším a nejcharakterističtějším ukázkám nového anglického slohu iluminátorského. Jsou to t. zv. hodinky královny Alžběty¹, nejlepší anglický rukopis z doby okolo r. 1410, a hodinky malované pro Jindřicha Beauchampa, vévodu z Warwicku².

Tvrdí-li Millar³, že okrajové ozdoby anglických rukopisů iluminovaných novým slohem, jsou úplně rozlišné od okrajové ozdoby rukopisů českých, má jen potud pravdu, pokud jde o celkovou ornamentální kompozici rámu, která má své kořeny v starší tradici anglické. Zapomíná však úplně, že hlavním novým prvkem nového ornamentálního slohu je akant, a to akant velmi podobný tvarům českým. Krásným dokladem toho, jak se celkový vzhled okrajové ozdoby nových anglických rukopisů změnil hlavně recepcí prvku akantového, jsou právě hodinky královny Alžběty (obr. 11).

Na některých stránkách bohatě vymalovaného rukopisu jsou české prvky v takové nadvládě, že starší anglickou ornamentiku zatlačují úplně. Miniatura večere Páně listu 7⁴ připomíná svou ornamentální architekturou pozadí ještě některé miniatury rukopisů malovaných pro rodinu Bohunů. Za to je však ornamentální rám úplně český. Je to široká lišta, která se skládá z medailonů vytvořených proplétajícími se pruty. Bohatý akantový ornament vyplňuje volná místa mezi medailony a tvoří přechod k obdélníkovému tvaru celé lišty. V medailonech vidíme poprsí proroků a jednotlivé hlavy. Zvláště nápadná jsou poprsí proroků ve čtyřech medailonech, zakončujících každé rameno okrajové lišty. Medailony ty připomínají nám zřetelně české vzory, které jsou nepochybně starší než tato výzdoba rukopisu anglického. Z příkladů v literatuře již publikovaných uvádíme zde vý-

¹ Saunders na uv. m. 141, tab. 125, Millar na uv. m. 36, tab. 88–90.

² Saunders na uv. m. 141, tab. 126, Millar na uv. m. 36–37, tab. 91.

³ Millar na uv. m. 31: But the border ornament is entirely different, except for the occurrence of birds. . . . Proti tomu však správně Bradley na uv. m. 156. . . . the French style of border, with its thorny Gothic sprays, was replaced by a fuller, softer roundly coiling and more fully coloured foliage.

⁴ Millar na uv. m. tab. 88 a.

zdobu listu 1 misálu probošta Mikuláše brněnského¹, v misálu Jana ze Středy a rovněž v jeho Viaticu².

V rukopisech blízkých Janu ze Středy vyskytují se tyto postavy také velmi často i mimo medaliony, a to jen na rozvilinách akantu. Nelze zamlčeti, že se tento charakteristický dekorativní detail vyskytuje také v soudobých rukopisech italských, že zejména hlavy bez poprsí, podobné maskám, jsou v italských rukopisech iluminovaných velmi časté; přesto však máme za to, že anglický miniátor hodinek královně Alžběty vzal tento detail z rukopisu českého. Nejen že některé medaliony, jako na př. vrchní levý medalion, mohli bychom skoro beze změn zjistiti také v rukopisech českých, nýbrž české je především spojení medalionu s akantem, s akantovými květy, listy a rozvilinami nejrůznějších forem. Tím se dostává tomuto listu tak zvláštního významu, tím se liší od soudobých malovaných rukopisů francouzských, flámských, holandských, rýnských a italských, tím se přibližuje rukopisům českým tak, že podle našeho mínění nelze se zřením k ornamentice tohoto listu pochybovati o slohové souvislosti nebo spíše závislosti malby anglické na malbě české, jež má vytčené ornamentální podrobnosti již od 60. let XIV. století.

Přes to však máme za to, že na iluminátory hodinek královně Alžběty nepůsobila jen ornamentika českých rukopisů z doby Karlovy; bohatost dekorace, která u listu 7. plní skoro celý okraj, jistý barokní její ráz a množství nových akantových ornamentálních motivů připomíná nám známé rukopisy Václava IV., především jeho nádhernou šestidílnou bibli, chovanou v národní knihovně ve Vídni. Také ve václavských rukopisech vyskytují se medaliony zdobené poprsím proroků, svatých a andělů, ba dokonce zdobené celými postavami³. Ornamentika má podobný barokní ráz jako v uvedeném rukopise anglickém.

¹ Dvořák: Illuminatoren na uv. m. obr. 20, E. Dostál: Čechy a Avignon na uv. m. 66–67, obr. 15.

² Chytil: Památky českého umění iluminátorského I, tab. XI, Soupis památek historických a uměleckých, A. Podlaha: Knihovna kapitulní v Praze, 36.

³ Schlosser: Die Bilderhandschriften Königs Wenzel I., Jahrbuch der kunsthistorischen Sammlungen des allerhöchsten Kaiserhauses XIV, tab. XX—XXI a jiné ilustrace v textu.

Důležité je také, že ornamentika hodiněk královny Alžběty, jakož i všech ostatních rukopisů anglických zdobených novým slohem je silně plastická na rozdíl od značně plošné ornamentiky starších rukopisů. Ve všech těchto podrobnostech, jakož i v nové skvělé barevnosti máme podle našeho názoru nesporné důkazy českého vlivu, neboť žádná jiná škola iluminátorská té doby nemá v celku ani v podrobnostech tak značnou podobnost s anglickou školou okolo r. 1410 jako škola česká.

Další listy skvělých hodiněk královny Alžběty ukazují pak český ráz mnohem méně než jedinečný list 7, avšak český prvek akantový proniká všude dosti silně tak, že je český vliv nesporný. Na listu 10^v 1 jsou to zase hlavně nárožní medaliony, které nám připomínají české rukopisy, u listu 17^s je použito akantových rozvilin jako při nárožních medalionech, tak i jako výplně rámu okolo hlavní miniatury, podobně jako u dalšího listu 22^s. Okrajový rám listu 24^v 4 ukazuje zvláštní originální soustavu ze spletených prutů, krátkých akantových listů a akantových květín, kdežto list 53 se zase více přibližuje listům 17 a 22.

U všech těchto listů (10^v, 17, 22, 24^v, 53) jsou nové prvky, vzaté z ornamentiky české, spojeny s prvky starší anglické dekorace a uvedeny s nimi v harmonický ladný celek, který je arcíť značně rozdílný od charakteristických dekorativních celků českých, třeba se v něm projevuje stejná snaha po značném estetickém účínu ohebnou ladnou linií jako základním prvkem celkového ornamentálního systému. Ke konci rozboru ornamentiky tohoto krásného rukopisu upozorňujeme, že se na mnohých listech vyskytuje hvězdovitý ornament, složený ze zlaté tečky, ke které se připojují 4 hvězdovité jemné čárkové vlnovky, končící rovným tenkým hrotem.

Tato ornamentální drobnůstka se vyskytuje v totožných tvarech v soudobých rukopisech francouzských a je vedle jiných znaků důkazem toho, že anglický rukopis byl patrně malován okolo r. 1410⁵.

¹ Millar na uv. m. tab. 88b. — ² Millar na uv. m. tab. 89a.

³ Millar na uv. m. tab. 89b, Saunders na uv. m. tab. 125.

⁴ Millar na uv. m. tab. 90a.

⁵ Mohlo by se zdáti, že podrobné slohové rozboru anglické ornamentiky

14. Vyznačují-li se hodinky královny Alžběty tím, že český prvek, totiž akant, zachovává ještě v dosti značné míře původní české tvary, ukazuje nám další rukopis z majetku Dysonova-Perinsova, totiž hodinky vévody z Warwicku¹, jak rychle dovedli angličtí miniatoři přizpůsobiti tento původně český prvek tradiční ornamentice anglické, takže se jeho původní tvar znenáhla zhlazuje.

Jako ve francouzských soudobých rukopisech tvoří i u listu 12 hodinek vévody z Warwicku okrajový ornament široký obdélníkový rám okolo figurální miniatury a okolo kolumny textu. Můžeme rozlišovati v tomto ornamentálním rámu vlastně dva protichůdné ornamentální prvky. Vnitřní rám se skládá z akantu, který se však částečně přizpůsobil formám starším, částečně se přetvořil v tvary střapaté a hrotité, jež se v českých rukopisech nevyskytují. Také akantové květiny se tak změnily, přestilisovaly, že akant dělá spíše dojem abstraktního ornamentu než organického a organicky rostlého celku. Hlavy a postavy mužů, vpletené v tuto akantovou houštinu, jakož i medaliony připomínají ještě zdaleka české vzory, avšak slohový rozdíl je i u těchto prvků již dosti značný.

Tento vnitřní akantový rám je pak zase orámován jakýmsi rámem vnějším, v kterém převládá ornament nitkový, a to v tvarech, které nám připomínají soudobé rukopisy francouzské. List 29 téhož rukopisu² je zdoben rámem mnohem volnějším, v němž se spojuje nitková ornamentika s přestilisovaným českým akantem v harmonický celek. U všech těchto rukopisů působí na vytváření rámu francouzská a stará anglická tradice. Rám je široký a má takřka pevnou architektonickou kostru, kdežto v rukopisech českých tuto pevnou tektoniku známe jen z málo příkladů. Pravidlem je u českých rukopisů rám, jehož základ tvoří akant. U star-

jsou zbytečné; avšak právě práce anglických autorů, kteří ovšem nesledovali cíle monografické, dokazují, že se jistoty o slohové provenienci toho neb onoho ornamentálního prvku lze dobrati jen takovým podrobným rozbořem, který je nezbytným základem pro práci syntetickou, nemá-li se synthesisa shroutiti při poněkud hlubším rozboru látky.

¹ Millar na uv. m. tab. 91, Saunders na uv. m. tab. 126.

² Saunders na uv. m. tab. 126.

ších rukopisů doby Karla IV. spojuje se často se zlatou lištou a s prutem, který se později stává organickým stvolem akantových listů a rozvilin.

15. Hodinky vévody z Warwicku dávají nám možnost sledovati český vliv dále v rukopisech, jež sice nesouvisí tak úzce s českým iluminátorským uměním jako rukopisy právě probírané, ale v nichž se přece jen vyskytuje taková ornamentika, která by byla nemožná bez vlivu českého. Ovšem v těchto pracích, o nichž bude teď řeč, je zpracována tak samostatně a s takovými změnami, že Bradley může právem mluvit o nové anglické ornamentice.

Na prvním místě možno zde uvést žaltář Humphreye, vévody gloucesterského, malovaný okolo r. 1425¹. Jeho ornamentika je celkem dosti podobná výzdobě první části rukopisu Royal 2 A XVIII, totiž t. zv. hodiněk Grandisonových. Vidíme zase zvonky, lupeny, růžice, lístky tvaru lžice a kalichu z ornamentiky starší a spojené v málo organický ornamentální rám. Akant se skoro vůbec nevyskytá v této ornamentice staršího rázu. Jen u listu 8 akantová ornamentika převládá. Je důležité, že v tomto rukopise i v dalších iluminátorských pracích, které nyní probereme, ztrácí akant svůj dřívější ráz. Není již pravidelným listem stočeným do vývrtky, vytečkovaným a vyčárkovaným bílou barvou, zkrátka ztrácí svou geometrickou přímo pravidelnost a stává se součástíkou volného ornamentálního schématu. Zde u listu 8 rukopisu Royal 2 B I se akant nikterak nepodobá českým vzorům, i kdybychom přihlíželi k rukopisům Václava IV., vyznačujícím se větší ornamentální volností než rukopisy doby Karla IV. (obr. 8).

Anglický miniátor Humphreyova žaltáře založil okrajovou ozdobu rukopisu opět na systému proplétajících se prutů, které tvoří široký rám. Pruty vybíhají a rozvětvují se v akantovou rozvilinu, působící přes rozmanitost tvarů v celkovém založení dosti nudně. Kromě tohoto chudého akantu je okrajová lišta posázena pěticípými růžicemi, kroužky, kvítky a nepůsobí nikterak zvláště harmonickým dojmem. Vidíme velmi dobře, jak některé anglické

¹ British Museum, Royal MS. 2 B I. Reprodukce listu 8 v publikaci Schools of Illumination IV, tab. 12.

dílny iluminátorské zpracovaly velmi rychle české vlivy a dospěly k ornamentice, která má s dekorací českou společný jen základní tvar.

Tak je nám Humphreyův žaltář, k jehož výzdobě bylo použito beztoho jen velmi málo ornamentálních prvků českých, důkazem, že český vliv byl jen přechodným zjevem, který obohatil anglickou ornamentiku o akant, který však brzy podlehl pronikavé změně, neboť cesty anglických a českých miniátorů se od samého začátku uměleckých styků dělily, protože předpoklady obou deko- račních systémů byly příliš rozdílné.

16. O něco dřívější je rukopis ordonancí admirality napsaný a malovaný asi o deset let dříve, t. j. okolo r. 1415¹. List 10, který nejlépe charakterisuje dekoraci tohoto rukopisu, je jako jindy orámován rámem, jehož složkou jest, jak poznáme zcela snadno, opět prut podložený obyčejně úzkou zlatou listou. Také nárožní medaliony a ornamenty vytvořené ze spleti jsou již známy z dřívějších rukopisů, rovněž tak lístky tvaru lžice s nitkovým ornamentem, zvonky, kalichy atd.

Nové je to, že je zde v medalionech a při ozdobě levého okraje použito ve velmi hojné míře akantového širokého listu, stáječícího se skoro do závitnice, vykrojeného jako pila, někdy tu a tam ještě tečkovaného a čárkovaného bílou barvou. Barva akantu je zelená a modrá, s dosti tmavými a nečeskými odstíny. Je-li akant takto přetvořen v široké rozložené nečeské tvary, byly také prvky ornamentiky starší tak změněny, neboť i jim se dostalo většího rozmachu linie, mohli bychom říci, většího vnitřního pohybu. Rozdíl mezi akantem a ornamentikou starší je zde již skoro úplně zahluzen. Anglický iluminátor vytvořil již stejnorodé dekorační schéma, které vyrovnalo dřívější nápadné rozdíly.

17. 1. Ještě další zpracování ornamentálních prvků českých ukazují nám některé miniatury rukopisu Occleve „De regimine principum“² asi ze stejné doby jako rukopis ordonancí, tedy psaný a malovaný mezi 1410 – 1415. Podíváme-li se na list 37 nebo na

¹ British Museum, Cotton MS. Vespasian B XII. Reprodukce listu 10, jediná figurální miniatura celého rukopisu v publikaci Schools of Illumination IV, tab. 10.

² British Museum, Arundel MS. 38, reprodukce listu 37 v publikaci Schools of illumination IV, tab. 11.

velmi charakteristický list 55^v, poznáme ihned, jak se akant již zcela nenápadně a takřka organicky spojuje s ornamentikou starší, kterou netřeba již blíže popisovati. U listu 37 vidíme ojedinelý akantový list jako složku nárožního medalionu v levém spodním rohu, u listu 55^v v horním a ve spodním nárožním medalionu, a pak dva akantové listy vinoucí se okolo prutu, který je opět páteří okrajové dekorace provedené jen po stranách listu. Akant má opět dosti zubaté tvary, modrá a růžová barva má jakoby špinavý odstín, jak velmi dobře ukazuje ozdoba listu 88^v. Miniatura listu 37 bude ještě předmětem popisu při rozboru miniatur figurálních.

2. Podobného rázu je rukopis Lydgate Vita Sti Edmundi¹, poměrně hrubá práce malovaná po r. 1430, kde je použito akantu rovněž v míře skrovné. Dále rukopis Gower: Confessio amantis², malovaný snad o desíletí dříve, jehož temně modrý, temně zelený a temně fialový akant vzbuzuje celkový barevný dojem dosti ponurý. V tomto rukopise se kombinují akant a starší prvky velmi často s bohatým ornamentem nitkovým posázeným tečkami, tak častými v anglických rukopisech. Na listě 71 tohoto rukopisu vidíme dokonce prut, dělící obě kolumny textu uprostřed, zakončený na horním i spodním okraji akantovými rozvilinami, jako u rukopisů avignonských uvedených Dvořákem³ a u některých rukopisů českých.

Tím však nechci nic říci o souvislosti tohoto rukopisu s rukopisy avignonskými nebo českými; naopak taková souvislost se nám zdá naprosto nepravděpodobná.

Poněkud dále vede nás rukopis Harley 2785, misál sestavený podle ritu katedrály v Salisbury (Sarum)⁴. Jediná figurální miniatura rukopisu, majícího 317 listů, je na listě 176 s obrazem krále Davida; jinak jsou všechny miniatury jen ornamentální. Za základ svého rozboru volíme výzdobu 30^v, která je pro celkovou výzdobu velmi charakteristická. K prutu, dělícímu obě kolumny textu misálu, připojuje se iniciála „R“. Je vytvořena pruty, které

¹ British Museum, Harley MS. 4826.

² British Museum, Harley MS. 3490.

³ Dvořák: Illuminatoren na uv. m. 78, 79.

⁴ British Museum, Harley MS. 2785.

se splétají v ornament, připomínající ornamentální iniciály Wycliffovy bible nebo misálu Richarda II.

To znamená, že miniátor spěje zase k určité geometrisaci, a opravdu vidíme zase určitou renaissanci romanisujících prvků rukopisů malovaných okolo r. 1390. Dokonce akant vytečkovaný a vyčárkovaný bílou barvou podřídil se celkovému rázu a není značnějšího rozdílu mezi romanisujícími lupeny, malovanými silně plasticky úplně podle staršího způsobu, a krátkými akantovými listy, stáčeujícími se na způsob lupenů. Na první pohled by bylo možno říci, že je tato iniciála „R“ velmi podobná iniciále „R“, zdobící list 138^v brněnského misálu probošta Mikuláše¹.

Jak značný rozdíl je však mezi nimi při bližším pozorování. V brněnském misále je iniciála vyplněna akantovými lupeny krásných ohebných tvarů, malovaných v barvách nesmírně harmonicky zladěných, v anglickém rukopise silná robustní plastika, v níž jako v rukopisech románských barvy jen kolorují a nechť působiti harmonickou tóninou. List 37^v anglického misálu zřetelně ukazuje, že dílenská tradice anglických iluminátorských dílen nebyla vnikáním českých prvků úplně přeměněna, nýbrž že naopak byla dosti silná, aby české prvky zpracovala a přizpůsobila úplně dekoračnímu schématu staršímu. Kromě těchto rudimentárních akantových lupenů a lístků je ornamentika silně konservativní a mohli bychom zde jmenovati znovu všechny prvky, které jsme našli již v bibli Wycliffově. Je to krásný rukopis se silnou plastickou malbou, který ukazuje, jak značné bylo ornamentální bohatství anglických iluminátorských dílen, který však nemůže již býti dokladem českého vlivu na malbu anglickou, pokud jde o ornamentiku.

3. Zcela jiným dojmem působí okrajová výzdoba misálu darovaného r. 1446 kostelu Sv. Vavřince (St. Lawrence in the Old Jewry) v Londýně².

Je to jeden z rukopisů anglických, při jehož dekoraci je použito poměrně velmi hojně akantu. Kolumny listu 204 jsou rámovány jako jinde prutem podloženým zlatou lištou. Okolo

¹ E. Dostál: Čechy a Avignon na uv. m. obr. 24.

² British Museum, Arundel MS. 109. Reprodukce listu 204 v publikaci Schools of Illumination IV, tab. 14.

prutu se stáčeji akantové listy a rozviliny v nevidaném bohatství, ovšem hojně prosázené nitkovými rozvilinami, zakončenými tečkami a malými podlouhlými lístky, avšak ne tvaru kosočtvercového, nýbrž i tyto lístky se přizpůsobují značně tvaru akantu. V dojmu tedy převládá ornamentika akantová a nitková, a působí celkový obraz harmoničtější a rozmanitější než obvyklá dekorace anglických rukopisů (obr. 10).

Důležitý rozdíl mezi českými rukopisy a tímto anglickým ten, že ornamentika česká je po prvních začátečních pracích nového slohu založena jen na akantové ornamentice, kdežto jako u všech jiných anglických rukopisů vystupuje i v tomto krásném misálu nitková ornamentika a některé starší prvky ještě dosti silně do popředí. Nelze však upřít, že anglický miniátor vytvořil zde sloučením nitkového ornamentu a akantu dekorativní schéma, které svou bohatostí je vzdálenou obdobou ornamentální rozmanitosti rukopisů Václava IV. Důležitá je také výzdoba listu 23, neboť jako v hodinkách Grandisonových (Royal 2 A XVIII) je okrajový rám sestaven z poměrně širokých listů, vyplněných stočenými akantovými listy zasazenými do obdélníků¹.

Jako v Grandisonových hodinkách převládá barva modrá a růžová, vedle toho pak vidíme i barvu zelenou v akantu. V celém rukopise vyskytuje se poměrně málo tečkování akantu barvou bílou; je nahrazeno žilkováním, které však nedodává akantovým listům té tvrdé plasticity, která je charakteristická pro ornamentiku na př. rukopisu Harley 2785, námi již probraného. Anglické poznámky pro miniátora pod miniaturami listů 170^v, 184 a 186 ukazují, že kodex byl zcela nepochybně malován anglickým miniátorem, který si osvojil starší způsob užívání akantu jako ornamentální výplně iniciál a byl rovněž tak dobře seznámen i s pozdějším zvykem, používat akantu vedle starší nitkové a malované ornamentiky jako prvku i v okrajové ozdobě, jak ukazují námi probrané rukopisy asi od začátku prvního desetiletí XV. století. Rukopis je důležitý také proto, že se málokterý anglický rukopis vyznačuje tak značnou lehkostí, harmoničností a graciózností linie okrajových ornamentálních prvků.

¹ Viz také podobnou dekoraci, o které jsme se rovněž zmínili, v publikaci *Schools of Illumin.* IV, tab. 9, kde je reprodukován list 96 rukopisu Royal 2 A XVIII.

4. Asi v stejné době jako misál Arundel 109 byl také iluminován rukopis Lydgate: *The Storie of Thebes*¹. Některé miniatury tohoto rukopisu připomínají svým slohem misál Harley 2785, tak na př. krásná iniciála „M“ listu 34, provedená stejným plastickým způsobem a s použitím stejných ornamentálních prvků jako v misálu Harley 2785, jiné okrajové ozdoby zase, jako na př. dekorace listu 59^v s iniciálou N, jsou svým bohatým akantovým ornamentem zase blízké misálu Arundel 109. Ornamentika rukopisu je skoro úplně shodná s výzdobou obou jmenovaných rukopisů, takže není třeba podrobnějšího rozboru².

18. Zbývá nám sledovati ještě pozdní příklady této ornamentiky, kterou Bradley označuje jako sloh lancasterský³.

Jako doklady tohoto dozívání slohové fáze, ke které došly anglické miniátorské dílny okolo r. 1460, chceme zde uvést rukopisy Britského Musea Cotton MS. Nero C 6, Royal MS. 2 B XII – XIII a Cotton MS. Cleopatra A XIII.

Rukopis Cotton Nero C 6 (Granary of John of Whethamstede) je ozdoben jen ornamentální dekorací provedenou v dobře zladěných zářících barvách z prvků, které jsme poznali u misálu Arundel 109. Barvy jsou modrá, růžová, zelená se žlutým odstínem a světlehnědá poněkud do oranžova lomená; tato hnědá barva je velmi charakteristická pro tyto rukopisy lancasterského slohu; v nich zase jen akantová ornamentika, spojená většinou s nitkovými ornamenty, připomíná nám začáteční vlivy české.

Rukopis je psán krátce po polovici XV. století, avšak také pozdější rukopisy Royal 2 B XII – XIII, lekcionář ve dvou svazcích, malovaný již na sklonku století, neukazuje značnější změny v této lancasterské ornamentice pěstované především v Norwichu, Westminsteru a St. Albansu. Figurální miniatury obou svazků ukazují již velmi značný nizozemský vliv, jen okrajová ozdoba

¹ British Museum, Add. MS. 18632.

² Rukopisy, které sice mají akantové prvky v ornamentice, nejsou však jinak nikterak charakteristické, jako na př. rukopis British Museum Add. MS. 16998 neb Royal MS. 19 D III, nerozobíráme, máme však na zřeteli, že námi probrané rukopisy jsou nejvíce charakteristické ukázky nového iluminačního způsobu, který se okolo r. 1400 v Anglii všeobecně ujal.

³ Bradley na uv. m. 159.

zachovala si ještě tvaromluvu anglických rukopisů malovaných okolo r. 1450. Zase zjistíme akantovou dekoraci ve spojení s ornamentikou nitkovou.

Vedle toho se však vyskytují v okrajových ozdobách vedle těchto značně stilisovaných tvarů již také karafiáty a jiné květiny malované naturalisticky úplně podle dekorace nizozemské. Tak na př. ukazuje nám list 10^v rukopisu Royal 2 B XII velmi charakteristickou směs takových naturalistických a stilisovaných ornamentálních prvků. Vždy však jsou květy do rozviliny jen vloženy, nikoli s ní organicky spojeny, takže dekorativní systém, vytvořený anglickými dílnami v první polovici XV. století, zůstává ve svých základech do konce XV. stol. nezměněn.

19. Mohlo by překvapiti, že jsme se dosud nezmínili o dvou rukopisech, které v anglické odborné literatuře bývají značně ceněny a jejichž iluminátor je nám dokonce znám jménem. John Siferwas, mnich z řádu dominikánského¹, zdobí okolo r. 1400 dva rukopisy, t. zv. Lovelův lekcionář a t. zv. misál sherbornský, jejichž ornamentika však poskytuje jen málo náznaků, podle nichž by bylo možno souditi, že miniátor znal podrobněji české rukopisy nebo nový český dekorativní systém.

Výzdobu Lovelova lekcionáře nelze vůbec zařaditi mezi některé ustálené schéma anglické knižní výzdoby, ať již staršího nebo nového slohu. Zcela jistě česká iluminátorská škola neměla hlavní vliv na vytváření originální dekorace tohoto rukopisu. Podle našeho názoru znal John Siferwas některé z rukopisů malovaných ve Francii okolo r. 1400, avšak vytvořil dekoraci, která, ač spočívá, jak soudíme, na výzdobě francouzské, je tak samostatná, že nelze mluvit o kopii některého francouzského vzoru.

Rám sestavený z prutů rámuje text na všech stranách. V nárožích, často však také uprostřed svislé nebo vodorovné strany rámu se pruty zauzlují v geometrické obrazce. Není to prvek nový, neboť podobné zauzlení jsme našli v rukopisech rázu Wycliffovy bible. K tomuto rámu připojují se kosočtvercové, lžicovité a zvonkovité lístky, sedící často na čárkách tažených pérem. Vůbec je vlasový ornament u Johna Siferwase velmi častý.

¹ Millar na uv. m. 33, Saunders na uv. m. 139–140; autorka uvádí mylně že Siferwas byl benediktin.

Celkem dělá tato ornamentika proti francouzským podobným rukopisům dojem dosti chudý a také graciósnosti ani lehkosti francouzské linie není ani zdaleka dostiženo touto poněkud hrubě provedenou dekorací. Barvy nejsou nikterak poutavé, málo čistých tónů, zlato mnohdy z assisu odpadlo. Spojení miniatur s okrajovou ozdobou není nikterak organické. Většinou jsou figurální miniatury izolovány v samostatném rámu vedle okrajové ozdoby. V medallionech vytvořených zauzlením prutu vidíme tu a tam lidské obličej, rovněž poměrně hrubého provedení.

Stěží bychom našli v některém jiném anglickém rukopise té doby scény ze života Kristova nebo svatých, malované podle způsobu drolerii do okrajové ozdoby, anděly šplhající po prutech nebo obraz madony umístěné rovněž v okrajové ozdobě takřka ve výklenku vytvořeném prutu.

Tot jsou všechno prvky, které se v české malbě doby Karla IV. a Václava IV. nevyskytují, z kterých se však alespoň některé vyskytují v některých francouzských rukopisech. Jediným českým prvkem byla by akantová páska, kterou drží tu a tam šplhající anděl, avšak akant má takový tvar, že není spolehlivým dokladem pro spojení s ornamentikou českou. V ozdobě listu 21 a 22 najdeme sice prvky akantové, avšak ve velmi úzkém spojení s ornamentem vláskovým a nitkovým, takže ani dekorace těchto listů nezaručuje český vliv. Ornamentika rukopisu není tedy důkazem, že John Siferwas znal český dekorativní způsob; akant, pokud se vyskytuje, mohl vniknouti do ornamentiky také jinou cestou, jak uvidíme později.

Úplně podobným dekorativním systémem je vyzdoben druhý rukopis, který možno spojit se jménem Johna Siferwase, nádhernější než lekcionář Lovelův, tak zv. misál sherbornský¹, jenž Siferwas rozvinul zde po svém způsobu ještě větší nádheru. Architektonické okrajové lišty charakterisují tento rukopis v značnější míře než lekcionář; ostatní prvky ornamentiky, t. j. pruty s vpletenými me-

¹ J. A. Herbert: *The Sherborne Missal*, Roxburghe Club, 1920, Saunders na uv. m. 139–140, Millar na uv. m. 32–34, 71–72, tab. 82–84. Misál známe jen podle reprodukcí Herbertových a Millarových. Protože Millarova kniha je lehčeji dostupna než soukromý tisk, vydaný Herbertem, použijeme ilustrací Millarových k rozboru.

daliony, nitková a listová dekorace a pásy ovinuté okolo prutů, hlavy v medalionech, ptáci nasazení do nitkové ornamentiky, lžicovité listy ornamentiky starší, jsou zcela podobné tvarům, jež se vyskytují v lekcionáři. Co do ornamentiky nelze tedy ani tento nádherný rukopis zařadit mezi díla, závislá na ornamentice české; o figurální výzdobě promluvíme později.

Ani ten ani onen Siferwasem malovaný rukopis nehodí se do řady rukopisů, v nichž se vyskytují prvky české. Ornamentika jejich je patrně originálním dílem iluminátorovým a tím lze vysvětlit okolnost, že nebyla napodobována. Jako ojedinělé památky dovedného iluminátora mají oba rukopisy zcela nepochybně svou značnou uměleckou a historickou hodnotu, avšak jejich význam pro další vývoj je nepatrný.

20. Jako výsledek našeho rozboru anglických rukopisů, jejichž ornamentální malby mohou být závislé na českých pracích druhé pol. XIV. století, můžeme tedy označit toto.

1. Krátce před koncem XIV. století objevuje se v anglických miniaturách prvek, který v tvarech, jakých užívají iluminátoři angličtí, má jistě svůj vzor v ornamentice české. Je to akantový list a akantová rozvilina v světlých svítících barvách se značnou plastikou, provedenou v pravidelných ornamentálních tvarech. Nemáme důkazu pro to, že akantová ornamentika byla zprostředkována Anglii některým jiným střediskem ve vývoji malířského umění, snad Kolínem, protože, pokud vidíme, jak kolínské, tak i nizozemské rukopisy té doby mají ornamentiku odchyloující se od českých vzorů značněji než nová ornamentika anglická, jak uvidíme později.

V prvních rukopisech anglických, jejichž miniátoři převzali do dekorace akantový prvek, je ho použito nejčastěji jen k vyplnění břevna písmene, ačkoli také v okrajové ozdobě se vyskytují ojediněle akantové rozviliny. Okolo r. 1410 se objevuje akant v okrajové ozdobě mnohem hojněji, avšak ve tvarech, jež ukazují na poměrně jen velmi povrchní souvislost s dekorativním systémem českým. Čím více se blížíme k polovici století, tím nenuceněji spojuje se akant s prutem, který tvoří kostru ornamentálního rámu; vedle toho se však množí čistě lineární, nitkový ornament, takže podobnost s českými rukopisy ať té doby nebo dřívějšími je právě jen v akantu.

Je známo, že čeští iluminátoři pěstující nový dekorativní způsob osvobodili časem svou ornamentiku od všech prvků, které mohly ještě připomínati dřívější geometrisující ornamentiku románskou a gotickou. První rukopisy nového českého slohu jsou ještě zdobeny ornamentálním rámem; u něho je prut geometrisujících tvarů podkladem, ke kterému se připojují ostatní prvky ornamentální. Prut ten se často zauzluje, je doprovázen širší nebo užší zlatou lištou, spojuje se s akantovou ornamentikou dosti neorganicky. Je tu jakýsi nesoulad mezi tímto ještě geometrisujícím prutem a akantem, který byť i stilisován působí jako prvek organický¹.

Důležité je však, že nový ornamentální prvek, akant, zatlačuje čím dále tím více všechny ostatní ornamentální prvky, takže okolo r. 1400 má akantová ornamentika úplnou převahu. Prut sice ještě zůstal základem okrajové ozdoby, avšak z geometrisujícího prutu stal se ve většině případů organický stvol, z kterého jako ze živého stromu vyrůstají akantové listy a rozviliny v neznámém dotud bohatství.

Okolo r. 1400 zevšeobecněla akantová ornamentika v české malbě tak, že potlačila všechny starší ornamentální prvky; droalerie znenáhla z rukopisů vymizely a jen rukopisy malované pro Václava IV. jsou výjimkou, protože mají mnoho symbolických drolerií. Jsme si vědomi toho, že se v rukopisech zaostalých dílen českých objevují i po r. 1400 některé geometrisující prvky nebo i ornamentální rámy s filigránovým ornamentem okolo celostránkových miniatur, avšak pravidlem se stává převaha akantové, organicky rostlé ornamentiky.

Poměrně málo se mění barevná stupnice této ornamentiky. Snad by bylo možno říci, že první rukopisy české, iluminované novým českým slohem v létech 1360–70, vyznačují se poněkud svěžejší a pestřejší barevnou stupnicí než rukopisy okolo r. 1400, avšak toto pozorování nemůže míti platnost pravidla, protože i po této stránce vede individualita miniátorova k takové rozmanitosti, že s jistotou možno určit jen celkový charakter. I zaostalé iluminátorské dílny české pracují k určité barevné harmonii, která

¹ E. Dostál: Iluminované rukopisy na uv. m. 377 a násl.

působí, že žádná barva nemá převahu. Převládají barvy poněkud lomených, nikoli špinavých odstínů, barvy sestavené často skoro instinktivně podle pravidel komplementárních barev.

Vždy působí ornamentika českých rukopisů vyrovnaností celkového barevného dojmu, žádná barva nepřevládá tak, aby zatlačovala ostatní. Bohatství tónů je podivuhodné: od světle růžové k temné hřejivé červeně, od světle šedé k temné syté modři; všechny zelené a žluté odstíny nalezneme v českých rukopisech, avšak s podivuhodnou jistotou barevného cítění vyhýbají se iluminátoři barvám, které by mohly působiti křiklavě nebo v celkové soustavě neharmonicky. Fialových tónů používá se častěji než křiklavé rumělky, žlutá má svůj korektiv v odpovídajícím tónu modrém a také zlato je vždy sladěno s některou barvou tak, aby podporovalo celkový skvělý obraz.

Harmoničnost barevná je podporována harmoničností lineární. Již první rukopisy nového českého slohu vyznačují se zvláštní lehkostí graciózností a ohebností ornamentálních linií, reprezentovaných především okrajovým akantem. Je pravda, že v některých rukopisech Václava IV. je přemíra akantových prvků taková, že se celková okrajová ornamentika stává příliš těžkou a mnohdy méně harmonicky působivou, avšak vedle těchto rukopisů, v kterých iluminátoři musili podle vůle objednavatelovy rozvinouti největší ornamentální bohatství, vyskytuje se množství prací v ornamentice zdrženlivějších, které se vyznačují přímo renaissančním citem pro soulad krásných harmonicky vytvářených forem.

I v jednotlivostech proniká toto vytříbené ornamentální cítění. Akantové listy, lupeny a rozviliny mají v různých rukopisech různé formy, převládá však snaha po lehké barevné, ne příliš hmotně působící a krásně stilisované formě.

2. V rukopisech anglických má akant zcela jinou úlohu. Na začátku nového slohu je novým prvkem, který se nespojuje organicky s ornamentikou starší. Vidíme na př. v bibli Richarda II., že iniciály zdobené akantem stojí bez jakéhokoli pokusu vyrovnání vedle ornamentálních iniciálek slohu staršího. Další vývoj jde opačným směrem než u rukopisů českých. V anglických rukopisech přizpůsobuje se akant starší ornamentice, jak krásně ukazuje výzdoba misálu Richarda II., a to jak tvarem, tak i barvami.

Když anglická malba okolo r. 1410 začíná používat akantu hojněji nejen jako výplně iniciál, nýbrž i v ornamentálním okrajovém rámu, je vždy vázán na ustálené schéma rámu vytvořeného z prutů, nikoli z akantových stvolů – zkrátka, okrajová ozdoba anglická nestala se nikdy organismem takřka živého akantu jako v rukopisech českých.

Čím blíže k polovině XV. století, tím přijímají angličtí miniátoři více nitkových ornamentálních prvků do okrajové ozdoby, takže na př. v rukopise Arnudel 109 má nitková a tečková ornamentika a prvky akantové přibližně rovnováhu. Nikdy není v rukopisech anglických akant jediným ornamentálním prvkem vždy zůstává jen anexem pevného geometrického rámu, ke kterému se připojuje také ornament zcela jiného rázu.

V barvách se jeví také značný rozdíl již od samého začátku. Není sice pochyby o tom, že česká barevná stupnice působila na první rukopisy anglické malované novým způsobem velmi silně a že tato první vlna českého vlivu byla dosti mohutná, aby určila základy barevné stupnice anglické ornamentiky na půl století, avšak právě jen základy. Ze začátku vidíme v rukopisech jako v bibli Richarda II. reformující vliv české barevné stupnice již v tom, že se modrá a růžová barva, které rozhodovaly již před tím vedle zlata o barevném dojmu anglické ornamentiky, osvobodily od příměsí, která jim dodávala poněkud špinavého a ponuré odstínu, takže se staly svítivé, přívětivé přibližně tak jako v rukopisech českých doby Karla IV. Hned od začátku však jsou i tyto dvě jednoduché barevné složky kombinovány s bílými tečkami a čárkami, které vnášejí do jinak poměrně mělkého barevného systému určitou tvrdost.

Nejnápadněji se to jeví v misálu Richarda II., u kterého jsme také výslovně upozornili na to, že puncované zlato nemá lesk zlatých podkladů rukopisů českých. Vedle toho se vyskytuje právě v misále Richarda II. temně šedý barevný tón, zladěný poněkud do modra, který v takovémto odstínu nikterak neodpovídá českým barvám. Růžová a modrá barva jsou i nadále podkladem barevného schématu anglických rukopisů.

V století XV. přistupují ovšem ještě některé jiné barvy, tak zelená se žlutou kresbou, rumělková, žlutá a hnědá s čer-

veným nádechem, avšak nikdy se nedopracovali angličtí miniátoři té skoro samozřejmé harmonické barevnosti, kterou se vyznačují vynikající rukopisy české. U rukopisů anglických máme, je-li rozvinuto celé barevné bohatství, značný dojem pestrosti, přes to, že nejsou tak bohaty odstíny lomených barev jako v rukopisech českých, v kterých přes tuto bohatost odstínů převládá dojem nevтіravé harmonické a poměrně klidné barevné stupnice.

Tedy i v tomto směru daly české miniatury jen podklad, který se ustálil a byl konservativně opakován, takže právě proto nemohli angličtí miniátoři dosáhnouti toho, aby přizpůsobili svou barevnou stupnici úplně barvám českým.

Také co do tvaru akantu a linie jeho listů a rozvilin jsou značné rozdíly mezi českými a anglickými rukopisy. Již v prvních rukopisech nového českého slohu usilují iluminátoři o krásnou linii, která se vine pokud možná nejvolněji. Akant se sice vyskytuje velmi často jako výplň břevna písmene, vedle toho však také jako hlavní ornamentální prvek dekorace okrajové, jehož lineární hra se stupňuje v rukopisech Václava IV. až k přeměře barokní, vedle toho se však vyskytují i v době Václava IV. rukopisy, v kterých miniátor přestává na výzdobě kryjící sice celý okraj, avšak nepřepřňující jej, takže vzniká opravdu harmonicky komponovaný celkový ornament, jehož hlavními znaky jsou lehkost a nenucenost linie, zdánlivě bez jakéhokoli úmyslu k stilisaci položené na okraj listu.

U anglických rukopisů pozorujeme hned od začátku dosti značnou vázanost akantu. Buď vyplňuje břevna iniciál v geometrickém přímo obrazci vývrtky nebo roztažené závitnice, nebo se připojuje k základnímu prutu, a to většinou v stejné ornamentální formě. V rukopisech okolo r. 1410 je akantu upotřebeno již volněji, jak jsme již uvedli, avšak nikdy není hra akantových listů nebo rozvilin tak nenucená, volná, nikdy není jejich linie tak ohebná a přímo graciósní jako v rukopisech českých.

I v rukopisech vyznačujících se opravdovou volností ornamentu, jako na př. v misále Arundel 109, je to nitková ornamentika, připojující se k akantovým rozvilinám, jež vzbuzuje dojem elegance a harmoničnosti linie, nikoli však akant, který

právě u těchto rukopisů v nárožních medallionech nedosahuje nikdy kompoziční jemnosti rukopisů českých.

3. Těmito poznatky můžeme zakončiti rozbor a srovnání českých a anglických rukopisů. Jedna otázka není však ještě dostatečně vyjasněna; totiž ta, odkud přišly vlastně české vlivy do malby anglické, a byly-li to opravdu Čechy, jež působily po celou dobu, v které se vyskytují v anglické malbě prvky ornamentiky české. Víme, že anglická malba měla v XIII. a XIV. století úzké vztahy k malbě francouzské, a tu se vynořuje domněnka, že snad francouzská malba mohla míti vliv na rozvoj anglické ornamentiky.

III.

21. Není bez zajímavosti, že se i v rukopisech francouzských okolo r. 1400 začíná objevovati akant jako ornamentální prvek, a to v tvarech, jakých užívali miniátoři rukopisů českých a moravských. Jeden z nejlepších znalců francouzského iluminátorského umění té doby, hrabě Paul Durrieu, upozornil výslovně na tuto okolnost a připojil, že otázka vzájemných vztahů mezi ornamentikou italskou, českou a francouzskou v době okolo r. 1400¹ potřebuje nového rozboru.

Durrieu si všiml dobře toho, že se také v jiných francouzských rukopisech té doby začíná uplatňovati nový dekorativní prvek, totiž akant, není si však jist, z kterého pramene čerpalo francouzské umění. Upozorňuje, že se takovýto dekorativní systém, podobný ornamentice rukopisů italských, vyskytuje také v soudobých rukopisech avignonských, a soudí, že východisko (point de départ) měla tato nová dekorace v Itálii, nezatajuje však, že i české rukopisy jsou zdobeny touto charakteristickou dekorací. A tím je dáno několik poznatků.

¹ P. Durrieu: Les très riches heures de Jean de France, duc de Berry (Paris 1904), 65: On les (prvky, které označujeme jako české) retrouve également dans les manuscrits exécutés à la même époque à Avignon. Ou du contraire ont elles introduites par l'intermédiaire des manuscrits d'origine bohémienne pénétrant ainsi par l'Allemagne? . . . Il y aurait une étude à faire sur les rapports qui existent, pour l'époque du duc de Berry, au point de vue du choix des éléments décoratifs, entre les manuscrits italiens, les manuscrits bohémiens et certains manuscrits français, parmi lesquels le Très riches heures de Chantilly.